

Andrzej Dąbrowka

Andrzej Dąbrowka – doktor habilitowany, docent w Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie, kieruje Pracownią Literatury Średniowiecza; członek Komitetu Redakcyjnego „Studiów Staropolskich”; organizator „Spotkań Mediewistycznych”; autor *Słownika pisarzy niderlandzkiego obszaru kulturowego* i tłumacz 10 książek z tego obszaru; autor monografii *Teatr i sacrum w średniowieczu. Religia – cywilizacja – estetyka*; specjalizuje się w dramacie średniowiecznym, mediewistyce literackiej oraz niderlandystyce.

Kategoria teatralności w mediewistyce (projekt badań interdyscyplinarnych)

Uderzającą nowością ostatnich kampanii wyborczych jest skupienie przekazu na małych formach fabularnych. To, co dla kupców dawno stało się normą, zaczęło być narzędziem w politycznych bojach o przychylność wyborców. Już więc i w sprawach wagi najwyższej (na tym padole) nie wystarczają postacie „przeciętnych ludzi” wypowiadających wprost „własne zdanie” na temat zalet partii czy walorów kandydatów – teraz wprowadza się dłuższe fikcjonalne scenki, wyrażające apel w artystycznym skrócie: widz ma odczytać moral i wyciągnąć wnioski, naturalnie te jedynie słuszne.

Trudno nie odnotować tej przemiany, jeśli się ma wyczulone oko na teatralne środki interakcji i komunikacji społecznej. Tworząc (od dwóch lat) zespół badawczy „Pogranicza teatralności”¹, nabraliśmy z grupą kolegów pewnej biegłości w traktowaniu pewnych stałych przejawów życia społecznego jak utworów², rozpoznawszy środki wyrazu oparte na „obrazowaniu interakcji”, tj. na celowym i powtarzalnym uporządkowaniu, które ma zakodować w sposób pośredni apele do odbiorców i wpływać na ich stan wiedzy – aby dalej oni sami zmienili swoje zachowania zgodnie z intencją twórcy.

W mediewistyce coraz więcej uwagi poświęcamy komunikacji niewerbalnej – znaczeniom, które są generowane pokazywanymi procesami (wyglądami, *opseos kosmos*) – już to całkowicie kreowanymi („na scenie”), już to inscenizowanymi w segmentach rzeczywistości społecznej (zabawy, procesje, rytuały). Te procesy generujące znaczenia przez wizualizację zachowań to „widowiska kulturowe”: wypowiedzi podmiotu (niekiedy zbiorowego) wyrażone w inscenizowanych zachowaniach (łącznie z mową), demonstrowanych publicznie, pokazywanych otoczeniu („przedstawianych” w najróżniejszych formach i okolicznościach) – „parateatralne” akty komunikacji między ludźmi zawierają znaczenia, które należy badać jednolitym aparatem. Do tego typu wypowiedzi należy również zaliczyć pokazywanie komunikacji inscenizowanej bez udziału ludzi, ale za pośrednictwem konstrukcji artystycznych (od personifikacji poczynając, a na przedmiotach niewidzialnych kończąc).

Ten sposób wyrazu znajdujemy w różnych przedziałach życia i w całym wachlarzu możliwości – od bardzo prostych do najbardziej wyszukanych. Problematyka badawcza obej-

¹ Zespół powstał w kręgu Sieci Polskich Badaczy Teatru Średniowiecznego; strona internetowa: <http://www.mediewistyka.net/content/view/121/>.

² Wyraża to podtytuł projektu: *Obrazowanie interakcyjne w formach i w świecie przedstawionym utworów kultury średniowiecznej*.

fot. Dariusz Przewięźlikowski

muje formy komunikowania z użyciem zobrazowanych interakcji, obserwowane na czterech obszarach rzeczywistości społecznej średniowiecza:

- 1) kultura artystyczna (literatura, sztuki piękne, muzyka)³,
- 2) kultura intelektualna (piśmiennictwo i zwyczaje z dziedziny edukacji, wychowania i nauki)⁴,
- 3) kultura religijna (zachowania i teksty dotyczące kultu i pobożności)⁵,
- 4) kultura polityczna (piśmiennictwo i zwyczaje towarzyszące sferze władzy i organizacji społeczeństw)⁶.

Powyższe kategorie to w dużym stopniu odmienne dziedziny życia i działalności, dlatego dopiero objęcie ich wszystkich jednolitym formularzem badawczym może dać nową jakość i stwarza podstawę do syntezy. Istotą projektu jest wypracowanie narzędzi spójnego opisu tych zróżnicowanych zjawisk, który pozwoli na porównywalne i syntetyczne ich interpretowanie, bez czego niemożliwe jest budowanie jakichkolwiek całościowych teorii kultury średniowiecznej.

Mam nadzieję, że ten mały instytut naukowy (25 badaczy) uzyska choćby minimalne możliwości przeprowadzenia podstawowych badań nad wspólnym aparatem pojęciowym służącym opisowi zjawiska obrazowania interakcyjnego, znanego w tak wielu dyscyplinach. Zasięg zbieżnych wyników osiągniętych dotąd w różnych dziedzinach nauki skłania, aby jednym namysłem objąć utwory artystyczne i widowiska kulturowe, konstruując ich jednolity opis określany jako estetyka utworów kultury. Jest to palące i poważne zadanie⁷.

Bliskie pokrewieństwo do naszego pomysłu prezentuje referat Carol Symes⁸, przedstawiony na ostatnim kongresie „Société Internationale pour l'étude du Théâtre Médiéval” w lipcu 2007 roku⁹. Była to obszerna zapowiedź monografii¹⁰ poświęconej nowej interpretacji źródeł dotyczących życia publicznego w Arras. Interpretacja opiera się na tezie, że praktyki wykonawcze form życia publicznego winny stanowić podstawowy obszar badań teatrologii średniowiecznej¹¹. W tym celu należy oderwać się od klasycystycznej koncepcji dramatu jako ściśle uregulowanego gatunku literackiego („sztuki teatralnej” i teatru jako prezentowania tekstów przez wystawianie ich na scenie pudełkowej). Znajdujemy sporo

³ Zgłoszone tematy: Maria Maślanka-Soro (Dante i Boccaccio); Katarzyna Dybeł (romans starofrancuski); Krzysztof Rzepkowski (komedia elegijna); Ewa Dorota Żółkiewska (fabliaux); Jan Okoń (*Lament świętokrzyski*); Małgorzata Dowlaszewicz (romans prozą rozpowszechniany drukiem); Andrzej Wolański (turnieje śpiewacze); Łukasz Kozak (sceny muzyczne w ikonografii średniowiecznej).

⁴ Piotr Bering (kroniki); Anna Loba (dzieła dydaktyczne); Marta Łykowska (literatura wizyjna); Magdalena Ryszka-Kurczab (spory dialogowe); Rafał Wójcik (ars memorativa).

⁵ Krzysztof Bracha (kazanie średniowieczne); Marcin Morawski (homiletyka i literatura anglo-łacińska); Dorota Gacka (msza i poezja liturgiczna); Grzegorz Gołaś (ćwiczenia medytacyjne); Piotr K. Morawski (hagiografia); Anna Madys (karnawał); Kamil Kopania (lalki oraz rzeźby animowane).

⁶ Jerzy Pysiak (sakralny teatr władzy monarszej); Przemysław Marciniak (widowiska w kulturze bizantyńskiej); Jolanta Rzegocka (wjazdy królewskie); Mariusz Kazańczuk (widowiska heraldyczne).

⁷ Projekt zespołu badawczego ciągle jest w fazie przygotowawczej, odrzucono nam jeden wniosek o sfinansowanie badań, ponowiliśmy go w następnej sesji (34). Nasz wniosek został w tej sesji również odrzucony i zespół postanowił pracować dalej na własny koszt, aby razem stworzyć książkę zbiorową. Jej założenia terminologiczne i pojęciowe zostały omówione na 19 Spotkaniach Mediewistycznych (25 czerwca 2008 roku) o nieprzypadkowym tytule „Kategoria teatralności w mediewistyce”.

⁸ Department of History, University of Illinois at Urbana-Champaign.

⁹ C. Symes MS, *Toward a New History of Medieval Theatre: Assessing the Written and Unwritten Evidence for Indigenous Performance Practices*. 12 kongres Société Internationale pour l'étude du Théâtre Médiéval, Lille 2007.

¹⁰ Eadem, *A Common Stage: Theatre and Public Life in Medieval Arras*, Ithaca and London 2007.

¹¹ „The study of theatre in the Middle Ages is tantamount to the study of public life” (C. Symes MS, op. cit., s. 3).

fot. Dariusz Przewięźlikowski

takich opinii zwłaszcza w starszych historiach literatury. O nietypowych tekstach literatury staropolskiej potrafili dawni badacze powiedzieć: „Utwór nie jest ani komedią ani dramatem. Rzecz bez wartości” (Stanisław Tarnowski)¹².

Dokonawszy wraz z Carol Symes antyklasycystycznej relatywizacji kryteriów, dostrzeżemy, że wiele więcej źródeł znanych nam z zapisów wręcz zakładało przedstawienie jako część realizacji ich intencji komunikacyjnej. Wykonanie (*performance*) staje się kategorią analizy historycznej, szerzej zaś pojmowana teatralność stawiana jest w centrum mediewistyki¹³.

¹² S. Tarnowski, *Historia literatury polskiej*, t. 2, Kraków 1903, s. 140.

¹³ „Taking performance seriously, whether one is a scholar of medieval drama or not, therefore means doing more than strip-mining documents for facts. It means using performance as a category of analysis, a tool for the re-embodiment of texts which are, essentially, the residue of human interaction. Thinking about performance historically thus aids in the recovery of what was said or done by reexamining the making of the historical record on which we rely, in order to uncover the strategies, purposes, motives, and claims to authority that are revealed in the emplotment, layout, and physical appearance of the text, and the modes of reception, immediate or delayed, of the object and/or its contents. Governing this process at every stage is what ancient and medieval rhetoricians called *actio*, the delivery, the activation, the *enactment* of a message; the final and most important phase of communication, the phase involving materialization and physicalization”. (C. Symes MS, op. cit., s. 4–5).

Na formy obrazowania interakcyjnego (przedstawione wyżej w wymiarze społecznej komunikacji) warto spojrzeć z punktu widzenia retoryki, a szczególnie jej aspektu wykonawczego. Spośród praktyk należących do piątego kanonu (*pronunciatio*) szczególnie ciekawe są te dotyczące stosowania pewnych figur powiązanych z czasem, gdyż przedstawiających zachowania i mowę. Uzyskały one nowe znaczenie od czasów, gdy pragmatyka językoznawcza wprowadziła pojęcie performatywności najpierw do semantyki lingwistycznej, a potem do innych dyscyplin, ostatnio nawet do logiki formalnej, zdawałoby się najbardziej oderwanej od czasoprzestrzennych realiów.

Problematyce doniosłości aspektu wykonawczego i czasowości retoryki poświęciłem referat *Rhetorical Implications for Metaphysics*, wygłoszony na XII kongresie filozofii średniowiecznej w Palermo¹⁴. Zająłem się wkładem retoryki do filozofii, szczególnie wpływem kanonu wykonawczego na nasz sposób postrzegania świata. Omówiłem to na przykładzie figur retorycznych powiązanych z czasem przez to, że wprowadzają mowę niezależną i mówiące postacie – ludzi lub personifikacje (*sermocinatio*, *personae fictio*, *prosopopoeia*, *conformatio*; charakter przytoczenia ma *chria*, χρεία). Ich zastosowanie wzmaga naoczność relacji (łac. *evidentia*, grec. *enargeia*), pozwala słuchaczowi „wystawić sobie” temat, zobaczyć go oczyma duszy (*sub oculos subiectio*), czemu bardzo sprzyja usłyszenie żywej mowy. Implikacją filozoficzną tych figur jest to, że wnoszą one do tekstu czas i ewokują jakąś rzeczywistość. Podobnego zakotwiczenia w pozagramatycznych kategoriach dokonuje lingwistyczna teoria aktów mowy, ostatnio wprowadzona do logiki formalnej. Mariam Thalos stwierdziła, że werbalizacja sądu o wartości prawdziwościowej jest aktem performatywnym dokonywanym w czasie i przestrzeni, skąd wynika metafizyczna różnica z dokonywaniem ocen prawdziwości zdań jedynie na podstawie kryteriów logicznych bądź formalnych¹⁵.

Potwierdza to metafizyczne implikacje retoryki: jej mechanizmy (*enargeia*, figury związane z czasowością), choć nie mają mocy sylogizmów, mogą wpływać na słuchaczy i wytwarzać w nich silne przekonania dzięki swej performatywności, czyli mocy, aby „czynić rzeczy za pomocą słów”¹⁶. Abstrakcyjne i mentalne jakości oraz procesy stają się dzięki retorycznej *pronunciatio* naoczne. Skoro zaś ich urzeczywistnione przedstawienia mogą być doznane zmysłowo jako współlistniejące ze zdarzeniami i procesami przeszłymi oraz obecnymi, są więc poniekąd realne.

¹⁴ *Uniwersalizm rozumu – pluralizm filozofii w średniowieczu*, XII Międzynarodowy Kongres Filozofii Średniowiecznej, Palermo, 16–22 września 2007; <http://www.mediewistyka.net/content/view/183/>.

¹⁵ M. Thalos, *From Paradox to Judgment: towards a metaphysics of expression*, „Australasian Journal of Logic” 2005, nr 3, s. 76–107, tu zwłaszcza s. 98. Peter King z Toronto rozbawił publiczność pytaniem: kto z Państwa kiedykolwiek przeprowadził w życiu jakieś wnioskowanie sylogistyczne? (Referat *On Beyond Cognition*, 20.09.2007). O istnieniu czasu w jego wszystkich segmentach mówił w Palermo Robert Pasnau w niezapowiedzianym referacie.

¹⁶ J. J. Austin, *How to Do Things with Words: the William James lectures delivered at Harvard University in 1955*, Oxford 1962.